

הרבי יוסף-צבי רימוז
ר"מ בישיבת חור עציון

ופרע - סותר את קליעת שערה כדי לבודזהה. מכאן לבנות ישראל
שגליו הראש גנאי להן.
(רש"י, במדבר ה, יח)

גם אונקלוס, שתרגם במקומות האחרים *'פריעה'* משמעותה גידול פרוע של השיער, שינה כן ותרגם: "וַיּוֹפְרַעַת רִيشָׁא דָאתָה" - גילוי ראש האשה של האישה. וכך גם באבן-עוזרא: "וַיּוֹפְרַעַת רִישָׁא הָאֲשָׁה - יִגְלָה".

כיצד המונח *'פריעה'* יכול להתרפרש כגילוי הראש? תשובה לכך ניתן להסביר מლשונו של רש"י, שפירש "סותר את קליעת שערה". הכהן סותר את כספי השיער, ומילא השיער - שנותר ללא כספי - הופך לפרוע. הורדת הכספי גורמת לפרעת השיער. מעין זאת עולה גם מפירושו של האבן-עוזרא: "זולפי דעתך, יוציא פרע ראשה שהוא מכוסה". יתכן לבאר עוד שסתירת כספי הראש נחשבת כגידול השיער, כי הורדת הכספי גורמת לשיער להיראות כאלו צמה ונגדל.

אמנם, מסתבר שאין צורך בפירושים אלו, שכן יתכן שהמונח *'פריעה'* יכול להתרפרש גם בתור גילוי. בפרשת חטא העגל נאמר: "וַיֵּרֶא מֹשֶׁה אֶת הָעָם כִּי פָרָעַ
הוּא, כִּי פָרָעַת אֶחָדָן", וביאר רש"י:

פרוע - מגולה, נתגלה שמצו וקלונו, כמו: "וַיּוֹפְרַעַת רִישָׁא הָאֲשָׁה".

(רש"י, שמוט ל"ב, הח)

ובן מרשי¹ שימוש המונח *'פריעה'* היא גילוי - התגללה קלונם של העם, כשם שמתגללה ראה של האישה הסוטה. מסתבר, שרשי² וחוזיל³ סברים שאותה מילה יכולה להתרפרש בשני אופנים שונים: כגידול פרע במקומות אחדים, וכגילוי במקומות אחרים. גם האבן-עוזרא, שפירש בפרשת הסוטה את המונח *'פריעה'* כגילוי, פירש את אותו מונח עצמו בצורה שונה בפרשת העגל.

בשורית שרדי-אש מופיע דין ארוך ונפלא על פירוש הביטוי *'וַיּוֹפְרַעַת רִישָׁא
הָאֲשָׁה'*, ובתוך דבריו הוא מעיר הערכה חשובה:

הנה בשפה העברית אנו רואים אותה תופעה לשונית, שדוגמתה יש
לפנוש בכל השפות בכלל ובשפות השמיות ביחיד - שורש אחד

כיסוי ראש לאישה*

מקור הדין

בפרשת נשא, מצווה התורה על הכהן לפרוע את ראש האישה הסוטה: *"וְעַמְדֵר כְּבָהֵן אֶת קָשָׁה לְפָנֵי הָהָר, וַיּוֹפְרַע אֶת רִישָׁא הָאֲשָׁה"*. (במדבר ה, יח)

בדרך כלל, המושג *'פריעה'* פירושו גידול פרוע של השיער, וכך משתמש התורה במושג זה במקומות אחרים: ביחס לאבלים - *"רָאשִׁים אֶל תְּפָרֻעּוֹ"* (ויקרא י, ז), ביחס לכלהן הגדול - *"אֶת רָאשׁוֹ לֹא יִפְרַע"* (ויקרא כ"א, י), וביחס לנזיר - *"גָּדֵל פְּרֻעַ שְׁעָרָאָשׁוּ"* (במדבר י, ה). ואכן, כך פירושו גם חזיל במקומות אלה: *"אֶל תְּפָרֻעּוֹ - אֶל
תְּגָדְלָוּ שְׁעָרָאָשׁוּ"* (רש"י, ויקרא י, ז); ואף בתרגומים אונקלוס: *"רִישִׁיכּוּ לֹא תְּרַבּוּ פָרֻעּוּ"*.

אולם, חזיל בספרי פירושו את המונח *'פריעה'* בפסק *'וַיּוֹפְרַע אֶת רִישָׁא הָאֲשָׁה'*
כמצין כספי של הראש, ולא גידול פרוע של השיער?⁴

"וַיּוֹפְרַע אֶת רִישָׁא הָאֲשָׁה"... - לימוד על בנות ישראל שהן מכוסות
ראשיהן.

וכך פירש גם רש"י:

* המאמר ביסודותיו אורך יותר. כדי להתאיםו לספר זה, קוצרו חלק מן הדברים והושם חלק מן ההערות.

1 אבן-עוזרא הערה אפשרות ש*"אֶל תְּפָרֻעּוֹ"* פירושו שלא לכוסות את השיער, אך סימן שהעיקרי בדברי חזיל.

2 אכן, ראו בפירושו החדש של שווית שבות-יעקב סי' ק"ג.

לאיש שראשו מכוסה בשער. ושורש זה נמצא בעברית בברירות בפסקוק
"גדל פרע שער ראשו".

ולפיכך, כל מקום שבו באה **מלת פרע'** בתורה – אפשר לפרשו רק באחד משני פנים הנ"ל: במובן של פריקה וגילוי, או במובן של גידול שער, אבל בשום אופן לא במובן של סתריה ופריצה והריסה והפרה, כמו שהרגלו בזה רוב האנשים. ובאמת כל הפסוקים מתיחסים על דרך זו באופן נוח ומתתקבל.

ואכן, יש היגיון רב במתן פירוש שונה למונח 'פריעה' בכל אחד מהמשמעותות. בכל המeanות שבהם מתפרש הפריעה כגידול שיער, מדובר על פעולה שהאדם עשה לעצמו: "ראשיכם אל תפרעו" וככד. אולם בפסקוק 'זופרע את ראש האשה', וכן בפסקוק 'זירא משה את העם כי פרוע הוא, כי פרעה אהרן' – מדובר על פעולה שאדם אחד עושה לרעהו, וקשה לפרש שהאדם מגדל את שיערו של חברו? לכן הסבירו חוויל שכוננות פסוקים אלו היא לגילוי השיער, שוואו פעולה שאדם אחד יכול לעשות עבור חברו.

מקור הדין בגמרא

ישנם שני גדרים בצדנויות: דת משה – מצוות ואיסורים שישודם מן התורה, ודת יהודית – מצוות ואיסורים שהם מזרבנן, ותוקפם נובע ממנהג בנות ישראל. יש להדגיש שני הגדרים הם בעלי חומרה מרובה, והמשנה (מצבות עב ע"א) קובעת שאישה העוברת על אחד מהם – על דת משה או על דת יהודית – יוצאה שלא כתובתו!

אותה משנה מפרטת את האיסורים הכלולים בדת משה ובדת יהודית:

³ עניינו בכך בשווי'ת שרידי-אש שם, אמנם, יתכן אולי לומר שאדם יכול לגדל את שערו של האדר על ידי הסרת קליטת שערו, דבר הגורם לשער להיראות ארוך יותר.

משמש למשמעותות שונות ולפעמים גם מהופכות זו זו.

(שו"ת שרידי-אש ח"א סי' ע"ח)

הוא מוסיף דוגמאות רבות לטענות, וביניהם המילה 'חסד', המתפרש גם במובן חובי וגם במובן שלילי:

לדוגמא, מלת "חסד" באה בעברית במובן חיבת, רחמים ותנינה, וגם במובן קלון, חירוף וגדרף, כמו בפרשנות עדריות: "חסד הו", "פָן יְחִסְדֵךְ שׁׁוּעָם". וכבר עמדו רבותינו הראשונים על מלה זו ומשמעותיה ההפוכות, והשתדרו לבארה באופנים שונים (ועיין סנהדרין נ"ח ע"ב, שדרשו מלה זו כדי משמעותה הרגילה). זהה לשון הרמב"ם במוראה-הנגובים ח"ג פ' נ"ג: וכבר בארנו בפרק אבות שהסיד עניינו הפלגה באיזה דבר שמפליגים בו, ומשמי בו בהפלגת גמילות הטוב יותר. הרמב"ן על התורה מבאר את הפועל "חסד" במשמעותו, בתור בנין בניו שם העצם ומשמש במובן השליליה.

תופעה זו מתרחשת גם ביחס למונח 'פריע': המילה "פרוץ" עשויה להתפרש לעיתים כגידול, כגון "גדל פרע שער ראשו", ולעתים כגילוי, כגון "כי פרעה אהרן" ו'זופרע את ראש האיש'?

חוקרי הלשון האחרוניים בדקו ומצאו כי מלה זו מוצאה משרשים שונים. השורש האחד הונח למושג הפריקה – פריקת על או פריקת מועקה וכייג, ובמובן זה הוא בא בעברית בפועל פרע (בנקודה על העי"ז), או למושג הגליוי והסרת המכסה, ובמובן זה הוא בא בסורית וגם בשפת התלמוד (כמו: "מל ולא פרע", או "פרע להם בית השחיטה") וגם בכמה מקומות בתורה...

והשורש השני הונח למושג גידול השער. במובן זה הוא בא בעברית בפועל פרע (בלא נקודה על העי"ז), ומשמעותו: מי שמנדל שער ראשו, או בירתר דיוק: מי שמניח לשער ראשו שיגדל, וגם בשם התואר 'אפרע',

רבשׂ את אופן הלימוד מהפסקוקן: כיצד יתכו לטעון שכיסוי ראש הוא חובה מדרבנן, והלא זה מדרש מפורש על הפסוק "זפרע את ראש האישה"? טרם שנראה את תירוץ הגמרא, נראה כיצד מבאר

מראבדין לה הכי לנולה מרה בנגד מדה, כמו שעשתה להתנאות על בועלה – מכלל דאסור. אי נמי מרכתי בזופרע – מכלל דההוא שעתה לאו פרעה הות. שמע מינה, אין דרך בנות ישראל לצאת פרעות ראש... וכן עיקר.

לפי ההסבר הראשון, פריעת הראש היא התיפוי שהאיישה נוהגת בה כדי למצוא חן בענייני בعلלה, ולכן היא נחשבת לחוסר צניעות ואסורה בפני אנשים אחרים.⁷ לפי ההסביר השני, העובדה שפורעים את ראהה של הסוטה מלמדת שמנהג בננות ישראל ללכנת בשיעור שאינו מגולה. אולם, קיים הבדל גדול בין ההסבירים: לפי ההסביר הראשון - גילוי הראש הוא נון, ואסור לאיישה לחתנות באופן כזה בפני אנשים אחרים. לפי ההסביר השני - יסוד האיסור אינו דוקא התיפוי, אלא שבנות ישראל נהגו ללכנת בכיסוי הראש.⁸

הסביר דומה מופיע בספר-החינוך (מצווה שע"ז) הכותב שהשיעור מייפה תואר בני אדם.

היא מודרבנן, אך עצם כיסוי הראש הוא חובה מודאורייטה (כמו גם "שימוש מיטה והיא נזיה"). מכל מקום, תרומות-החדש מפרש את דברי הגמara "דאורייטה היא"; רמזו מודאורייטה יש לדבר". לדעתו, דת משה כוללת גם דברים הרמוניים בתורה, למורו שאים מודאורייטה. כך הסביר גם המאריטי: "זות משה נאמר על המצוות הכתובות בתורה או הרמוות בה". לשיטותם, דת יהודית כוללת איסורים שאין להם רמז בתורה, והגמרא והקשותה מכר שחוות כיסוי הראש רמווה בתורה. אמנם, הבנה זו מצמצמת מאוד את הפער שבין דת משה לדת יהודית, ולא מוכן מזו ההבדל המהותי בין דיניהם דרבנן הרמוניים בתורה לבין דיניהם של איסורים ורמוויות. פשטות הגמara היא שדרת משה כוללת איסורים דאורייטה לכל דבר, וכך כתבו הרבה ראשונים והאחרונים (ראו ערך-השלוחן אה"ב ע' קט'ז). וראו בש"ת אגרות-משה, אה"ע היה"ס נ'.

ואלו יוצאות שלא בכתבה – העברת על דת משה ויהודית. ואיזה היא דת משה? מאכילהתו שאינו מעורר, ומשמשתו נירה, ולא קוצה לה חלה, ונודרת ואינה מקיימת. ואיזהו דת יהודית? יוצאה בראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם.
(משנה כתובות עב ע"א)

בדת משה כוללת דברים האסורים מן התורה שיש להם השפעה על בעלה: מأكلתו אוכל שאינו מעורש, משמשתו ניזה וכו'. אישה העוברת על איסורים דאוריתא שאין להם השפעה על בעלה - אינה נחשבת לעוברת על דת⁴. הרՃב'ז (שיטת הרՃב'ז הד"א ס"מ מהי) הביא עיקרונו זה לסתירה, אך הדגיש: "מכל מקום, תבוא מראה לאיש שאשתו עוברת על גופי תורה ואינו מוחיריה"⁵.

בדת יהודית כוללת ענייני צניעות מודרנן, השיכרים למנהג בנות ישראל, וביניהם פורעת את ראהה, טוה בשוק (ומראה זרועותיה לכל האנשים), מדובר עם כל אדם

באחד מהענינים שאישת העוברת עליים - מצווה לגורשָׁה. אל כך מנסה הגמרא:

רואה פך – דאוריתא היא, דכתיב יופרע את ראש האשה, ותנא
דברי רבי ישמעאל: אזהרה לבנות ישראל שלא יעאו בפוך ראשן!
(כתובות עב ע"א)

בשווית הראי'ש (ליב', ח) נפסק שאפיקלו אישת השותה מתוק לחץ אינה נחשבת לעוברת על ذات. נחלהו האחרוגנים האם קיים מושג מקביל, של "עובר על ذات", גם ביחס לאיש. בשווית המבייש (ח'יב סי' מ'יז') מבוא שכן מושג כזה ביחס לאיש, אולם בשלטי-הגיבורים (שם, סי' ש'יב') מובא בשם הריאי'ז' שקיים גם מושג של "עובר על ذات": "אם הוא נודר ואינו מקיים או שהוא מאכילה דברים האסורים - יוציאו יומו בתורה".

האם כימ' פיזיה בלא כימי רأس והיא עלייה לגוריזונט עינינו בשורית אגרות-משה, אבה'ע סי' קיד', בשורית ישכיל-עדי והיה אורי' סי' סני' ג', ובשורית יב-יע-אומר, ח'א אבד'ע סי' כ'א.

בailo מוקומות עירכה האישה לכסות את ראשה?

האם בכלל המוקומות צריכה האישה לכסות את דרכה באופן זהה? בהמשך הגمرا מבהיר שישנם מוקומות (בשוק) שבהם אסור לילכת עם "קלתה", ישנים מוקומות שבהם מותר לילכת כך (מחצר לחצר דרך מבוי), וישנים מוקומות שדיןם אפילו קל יותר (בחצר עצמה).

בצד מוחר, אפוא, לילכת בחצר עצמה? בשאלת זו נחלקו הראשונים. לדעת רש"י (דיה א'ב) והתוספות, מותר לאישה לילכת בחצר אפילו כשראשה פרוע. וכן מופיעות שיטות רשי"י בדברי הריטב"א:

ושלושה דיןין בדבר: דבחצר – אפילו بلا קלתה אין בה שם פריעת ראש; ובשוק – אפילו בклתה דת יהודית היא; ובמבוי – בклתה אין שלא בклתה לא.

אף המאייר כתוב שהיליכה בראש מגולח בחצר אינה נחשבת לעבירה על דת יהודית, אך הוא מוסיף וכותב שהדבר מגונה: ובחרירה מיהא, אף על פי שהדבר מגונה – אין כאן אפילו משום דת יהודית אף בפирוע הגמור. (מאייר)

לדעת המאייר, אם כן, הליכה בגolio ראש בחצר היא דבר מגונה, למורות שאינה אסורה משום דת יהודית ואישה ההלכת כך אינה מאבדת את כתובתה.

הבנה שלישית היא הבנו של הב"ח (אבה"ע ס"י קט"ז דיה ומ"ש דוקא) על פי בעל העורך. לדבריו, מעיקר הדין מותר לאישה לילכת בתוך הבית עם "קלתה", אך אסור לה לילכת בגolio ראש אפילו בתוך החצר⁹. כך עולה גם דברי הרושלמי (כתובות

⁹ דיוון מפורט בנושא זה מופיע במארמי, "כיסוי ראש לאישה בחצר", שהתרפסם בספר היובל לישיבת הר עזין (עלון-שבות 150), עמ' 313-321. כאן יובאו רק עיקרי הדינים.

¹⁰ וראה שם כיצד ביאר את הגمرا וראה במארמי (עליל הע' 9) ביאור נוסף בגמרה לשיטת הב"ח, וכן הבדלי גרסאות בין הראשונים השוניים.

לכורה, יש להזכיר על הסברו השני של רש"י, שהרי העוכבה שכך נהגו הנשים לילכת אינה מלמדת שחוoba לכלתך. ואכן, בעל ההפלאה העיר שלפי הסבר זה, קשה להבין מדוע כיסוי הראש הוא חובה מדורייתיתא:

אין זה נקרא דאוריתיתא, דאף על גב דמנהג הוא כן, וכתיב המנהג בקרוא – אינו דאוריתיתא... ולפירוש הראשוןatoi שפי (=MASTER HABIB), דומכח מהעונש שעשתה עבירה בתחלתה בגilio ראהה. (הפלאה, כתובות עב ע"א)

בעל ההפלאה מבסס את דבריו, בין השאר, על הגمرا בסנהדרין (מו ע"ב), הקובעת שאי-אפשר למוד על חובה קבורה מכך שהتورה מספרת על צדיקים שנפטרו. הגمرا כתבת שיתיכן שהוה ו"מנגא בעלמא", ואין למוד מכך שקיימת חובה הלכתית לקבורה. ואולם, ניתן להחריף את הערטתו של ההפלאה בדוגמא נוספת: בפרשת זיבום, מצווה התורה "יזחלצה נעלן". האם נלמד מכך שיש חובה לילכת בענליים? ודאי שלא.

כנראה שרשי"י הבין שאם נהגו לילכת בכיסוי הראש, והטורה טרחה לציין זאת – הרי שטעמו של כיסוי הראש הוא צניעות (ולא סיבה טכנית, כמו טעם ההליכה בנעלאים או קבורת המתים), ולכן ניתן למוד מכאן על חובה הלכתית לכסות את הראש. לדברינו, יסוד שני ההסברים של רש"י הוא שטעמו של כיסוי הראש הוא צניעות.

מכל מקום, כפי שראינו לעיל, הגمرا הקשתה על המשנה – שכתחבה שחוoba כיסוי הראש היא מדרבנן – מהמודרש הלומד חובה זו מפסיק מפורש. מתרצת הגمرا: דאוריתיתא – קלתה שפיר דמי; רת יהודית – אפילו קלתה נמי אסור.

(כתובות עב ע"א-ע"ב)

האישה חייבת לכסות את הראש גם מדורייתיתא, אך מדורייתיתא די לה ב"קלתה". חוויל החמירו וקבעו שמדרבען האישה צריכה לכסות את הראש בכיסוי טוב יותר, ואישה שאינה עושה כן (אלא מכסה את הראש ב"קלתה") – עוברת על דת יהודית.

אישה בכיסוי ראש ולפתע רואים אותה בביתה בשיער מגולח (במיוחד כשהרובה הנשים נהוגות ללבת בביתן בכיסוי ראש) - הדבר מושך ופוגע.

כיסוי ראש בחוץ הבית, הינו בודאי דבר קשה הדורש השקעה. מайдך, אישה המקפידה בכך - מתרגלת שכיסוי הראש הוא חלק בלתי-נפרד מלובושה, ולא מרגישה כל הזמן שהוא מפיע לה, כשם שאדם אין מסיר את חולצתו כשם לו. לעומת זאת, אישה הנהוגת ללבת בביתה בלי כיסוי ראש גם חשש בו אנשים זרים - מרגישה שהכיסוי אינו חלק מלובושה, וכך, בטוחה הרחוק, היא מוטרדת ממנו הרבה יותר.

כאשר אין זרים בבית - פשוט הגمرا והראשונים שאין בכך איסור, אלא שהאחרונים כתבו להחמיר בכך (משום צניעות או בגלל דברי הזוהר). ואכן, הרב משה פינשטיין (ရ' אגרות-משה אבה"ע ח'יא ס"י נ"ה; י"ד ח'ב ס"י ע"ה) פסק שמעירך הדין ניתן להקל, "שכשיליכא שם אינשי אהרייני - אינה מכסית שעורתיה", אך הוסיפה: "מן הראי שיחמירו הנשים לכוסות כדיobar החתום סופר, הוואיל ויצא מפומיה [משמעות] דגאון גדול כמותו, ועוד שיש מעלה צניעות דקמחיית".

לכן, כאשר אין בבית אנשים זרים, ניתן מצד הדין ללבת בלי כיסוי ראש. המתחילה והולכת בכיסוי ראש גם כשאין זרים בתוך הבית - תבואה עליה ברכה¹³.

¹³ כיסוי ראש לאישה נדהת יש שהחמירו בכך מעירך הדין (למשל, בדרך-טורה של הרב מרדיכי אליזה). בשורת אגרות-משה (יריד ח'ב ס"י ע"ה) מקל בכך מעירך הדין, ומוסיף: "מכל מקום, כל המתחמיר בעניינים אלו - מושובי". ואכן, מסתבר להקל בכך מעירך הדין כאשר הבעל וಗיל לראות את אשתו בליך ראש בלבד היום, ולא רק בשעת התהmis.

כיסוי ראש לאישה לצד אבניה: אם מחשיב שיעיר של אישה נשואה כערווה ממש, גם בתוך הבית - הרי שכורו שגム לאבניה אסור לראותו. אולם אם השיעיר אינו מחשב ממש לערווה - יש מקום לדון להתריר, שוררי לדעת הרבה הראשונים מותר ללבת בחוץ ביתן כיסוי ראש אפילו בפני זרים. אם האישה יכולת - וואי שעדיף שלא תחשוף את שערה גם בפני אבניה, ולהל-וחומר בהיה (וחדי שללא בפני גישה, שנחשב לעניין זה כ adamant זו). ראוי שהאיישה תהיינה לשערה ככל מקום מכוסה, שאין חושפים אותה לפני זרים, וכך מקובל באחרונים שהשיער הוא מקום מכוסה ממש.

פי' ה'ז), הכותב במפורש שאסור לאישה מדאוריתא ללבת בגלי רأس אףלו בחזרה.

להלכה, השולחן-ערוך (אבח"ע קט'ג, ז) פיסק שאישה היוצאת לשוק או למביי מפוליש וראשה פרוע - נחשבת לעוברת על דת יהודית, אך איןנו כתוב במפורש כיצד צריכה האישה ללבת בחזרה¹¹. האחרונים שדנו בעניין הוכרו גם את סיפורה של קמחית, שהגמרה (יום ט' ע"ב) כתובת עליה שזכתה לבנים כוהנים גדולים בזכות שלא ראה קורות בביתה קלעי שערה. אמנם ברור שנוהג זה של קמחית הוא רק המלצה, ואני מחייב מצד הדין. המגן-אברהם (אריך ע"ה, ז) והבאור-הלכה (ע"ה, ב) הביאו גם את דברי הזוהר, שכתב במפורש שנשים חייבות לכוסות את ראשן בביתן, אףלו כשהיאן אף אחד אחר בבית.

הכ"ח פוסק שנשים צריכות ללבת בכיסוי ראש גם בחזרה, וכן הבית-شمואל (אבח"ע קט'ג, ט), החותם-סופר (שווית חותם-סופר אריך ס"י ל"ז), המשנה-ברורה (באור-הלכה ע"ה, ב ד"ה מחוץ לזמן) ורוכב האחרונים.

אמנם, ודאי שיש לחלק בין מצב שבו יש בבית אנשים זרים לבין מצב שבו אין אנשים זרים בבית.

כאשר יש בבית אנשים זרים - יש ללבת בכיסוי ראש, כפי חכרעת האחרונים. כאמור, לדעת הב"ח דין זה הוא מדינה דוגמא, וכן פשוט הירושלמי¹².

לחכראה זו של האחרונים יש להוסיף שיקול נוסף. כלל גדול בצדיעות, שדבר שרגילים לראותו מכוסה וכעת הוא מגולח - מושך את העין. לכן, כשריגלים לראות

¹¹ ההלכה-محזק (קט'ג, ט) והבית-شمואל (כ"א, ה) דילקו מהשולחן-ערוך שלדעתו אין איסור ללבת בחוץ בגלי רأس, אך הבית-شمואל הוסיף שהדבר אסור משום צניעות. אמנם, ניתן שניתן לדיק מדברי הבית-יוקט באוריך (ש"ג בסופו, בבדוק-הבית) שהגנשין היו נהוגות ללבת בכיסוי ראש גם בתוך הבית.

¹² מסתבר, שמעירך הדין אין צורך להקפיד בתוך הבית על כיסוי ראש מושלם, גם חשש בו אנשים זרים, שהררי גם המחרירים מסתפקים ב'כליה'. אמנם, החותם-סופר ואחרים כתבו שיש לכוסות את הראש באופן מלא גם בתוך הבית.

כיסוי ראש בכתולות

המשנה בכתובות מתארת אישה החובעת את כתובתה לאחר שהת אלמנה או התגרשה. מתעורר ויכוח בין הצדדים האם בשעת נישואיה היא הייתה בכתולות, וכותובתה מأتים זו, או שמא הייתה גרויה או אלמנה, וכותובתה רק מאת:

האשה שנת ארמללה או שנתגרשה; היא אומרת 'בתולה נשאתני', והוא אומר לא כי, אלא אלמנה נשאתך' – אם יש לה עדים שיצאת בהינומה וראשה פרוע, כתובתה מأتים. (כתובות ט ע"ב)

אם האישה מביאה עדים שהלכה לפני החתונה בגilio ראי – כתובתה מأتים. מכאן הסיקו המפרשים שנוניה הולכת בגilio ראי, כשיעור ראהה פרוע. כך, לדוגמה, בפירוש רבנו עובדיה מרבענורא:

ORAsha PROU – שערה על כתיפה. כך היינו נהגים להוציא הכתולות מבית אביהן לבית החתונה.

ואכן, כך כתב הלכה הרא"ש (ברכות כד ע"א), וכן פסק בעקבותיו השולחן-ערוך:

שיעור של אשה שדרוכה לכוסתו – אסור לקרות בוגדי, אבל הכתולות שדרוכן לילך פרועות ראש – מותר. (שולחן-ערוך או"ח ע"ה, ב)¹⁴

מайдן, הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כ"א, י) והשולחן-ערוך פסקו שגם נשים פנויות צדירות לכוסות את ראשן:

¹⁴ ברכות וקידוח שמע בוגדי שער של אישה נשאותה: מדברי השולחן-ערוך שלו שאסור לברך או לקרוא קידוח שמע בוגדי שער של אישה נשואה (ואפילו אשוח). אמנם, דנו האחרונים בשאלת האם זהו הדין גם בימינו, או שמא כיום הדין שני, כיוון שהתרגלנו לאות שער נשים נשואות, ואכן בכך הרהור (למרות שרבור שמדובר אסור) החמיר בכך החפץ-חימים (גדוד-עלום פ"ב) והחzon-איש (קידוח שמע ג', ח), אך שורת אהרון הקל בו: ערוך-השולחן (או"ח ש"ג, ו); הבן-איש-חי (פרשת בא ס"י יב); ושורת אגורות-משה (או"ח ח'א ס"י מ"ג). ראוי לציין שהרמב"ם (הל' קידוח שמע ג', טז) כלל לא הזכיר אסור לקרוא קידוח שמע בוגדי שער או קול של אישה, ראו בבית-יוסוף ס"י ע"ה.

לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק, אחת פנוה ואחת אשת איש.
(שולחן-ערוך אבה"ע כ"א, ב)

האחרונים ישבו סתירה זו בכמה דרכים. הב"ח ביאר שהרמב"ם אסר גilio ראש ל"פנוה", אך התיר גilio ראש ל"בתולה". כנראה, שלדעתו איסור גilio הראש מתייחס רק לאלמנות ולగירושות שאין בתולות, ולא לנשים לפני נישואיהם הראשונים. וכך פסקו החלקתו-מחוקק (כ"א, ב) והבית-شمואל (כ"א, ה): "פנוה – הינו אלמנה או גרויה, אבל בתולה מותר".

תירוץ אחר מובא בפירוש שירוי-הקרבן על היישרלמי (כתובות פ"ז ה"ז). לדעתו, השולחן-ערוך חייב כיסוי ראש רק בשוק, אך בתולות פטוות מלכスト את ראשן בבית ובಚזר. כיוון שודך לקרא קידוח שמע בבית או בחצר, ולא בשוק, כתוב השולחן-ערוך שמותר לקרא קידוח שמע בוגדי בתולה גלויה ראש.

תירוץ שלישי לסתירה זו מביא המגן-אברהם, המהלך בין שיער מכוסה לבין שיער אספה (קלוע). פנוה אינה חייבת לכוסות את ראשן, ולכן כתוב השולחן-ערוך שמותר לקרא קידוח שמע בוגדי, אלמן עלייה ללכנת בשיער אספה ולא פורו:

ויש לומר, לרפורעת ראש דכתיב באבן העוז – הינו שסתורות קליעות שערן וחולכות בשוק, וזה אסור אפילו בפנוה. (מגן-אברהם או"ח ע"ה, ג)

אם כך, לדעת המגן-אברהם אמן בתולות אין חייבת ללכנת בשיער מכוסה, אך עליהן ללכנת בשיער אספה. מסתבר שכונתו לנשים שעשון ארוך (כפי שכתב הרטונורא: "שערה על כתפה"), וגם לדעתו אין צורך לאספה שיער קצר.

לחכלת, מקובל באחרונים שבתולות אין חייבת לכוסות את ראשן בחוץ (בית-شمואל אבח"ע כ"א; משנה-ברורה ע"ה, יב; חי-אדם ז', ח)¹⁵. המשנה-ברורה (ע"ה, יב) אינו מכיר עם נשים בתולות צריכות לקלוע שיער ראשן, אך משמע מלשונו שהוא נוטה להקל.

¹⁵ אכן, עיינו בשורת יביע-אומר חז"ט ט"ז, שכתב שרצו נשים בתולות יכסו ראשן בשעת לימוד תורה, כמודמה שאין נהגים בדבריו, אלא כדי היפוסקים המקלים.

אמר רבי יצחק: טפה באשה – ערווה... אמר רב הסדרא: שוק באשה – ערווה... אמר שמואל: קול באשה – ערווה... אמר רב ששת: שעדר באשה – ערווה. (ברכות כד ע"א)

מגמא זו משמע שחוות כיסוי הראש היא גדר של ערווה – כיסוי מקום צנugen. אמנם, בתחילת הסוגייה שם נאמר "טפה באישה – ערווה", והגמר ביארה שכונתה לאיסור קריאת שמע נגדי טפה מגולה בגופה של האישה. האם המשך הסוגייה, העוסק בשוק, קול וষיער, מתייחס לקריאת שמע או ערווה?

דברי הראי'ש ורשב"י משמע שאין הבדל בין שני הדין:

שוק – באשת איש. ערווה – להסתכל, וכן באשתו לקריאת שמע.

amen, רב הא גאון (אוצר-הגןנים, פירושים ק"ב) מבאר שדברים אלו אמורים רק לעניין קריאת שמע, אך שוק, קול וষיער אינם נחשבים לערווה ממש¹⁹. מכאן, מהרמב"ם עולה שהמשך הסוגייה אינו מתייחס לקריאת שמע, אלא לערווה:
ואפלו לשם קול הערווה או לראות שערה – אסור.

(היל' איסורי ביה כ"א, ב)

הלכה, השולחן-ערוך פוסק שאסור להסתכל בשיער אישה בין בשעת קריאת שמע (אי"ח ע"ה, ב) ובין בשאר הומנים (אבה"ע כ"א, א). לכן, הפסיקה המקובלת להלכה היא שישער אישה נחשב לערווה (כפסק הרמב"ם, הראי'ש והשולחן-ערוך), גם בלי קשר לקריאת שמע.

amen, אם שייער אישה נחשב לערווה, מדוע רק נשים נשואות חייבות לכוסות את ראשן? וכייד התירוץ חלק מהראשונים למכת בחצץ בגילוי ראש, אפלו אם יש שם אנשים אחרים הרואים זאת?

לכן, מי שפעירה קצר – נראה שאין צריכה לאוספו כלל;ומי שפעירה ארוך (מעבר לכתפים) – רשאית מזד הדין שלא לאסוף אותו, אבל הנוהגות למגן-אברהם לאסוף את שעדר – תבוא עליך ברכה¹⁶.

לפי טעמו של הב"ח, יש מקום גם להקל בכיסוי ראש לאروسה, שהרי היא עדין בתוליה, וכן כתוב הבהיר-היטיב (אבה"ע כ"א, ח). אמנם, המשנה-ברורה (ע"ה, יא) כתוב שאף אروسה חייבות לכוסות את ראשה. למחלוקת זו השלכה גם על חובת כיסוי הראש בשעת החתונה¹⁷.

כיסוי ראש לגירושה ולאלמנה

כפי שראינו, לדברי הב"ח גירושות ואלמנות צרכות לכוסות את ראשן. בשורת אגרות-משה (אבה"ע ח"א ס"י ניא; אבה"ע ח"ד ס"י ל"ב אות ז) מובא שאיסור גילוי הראש לגירושה ואלמנה הוא רק מדרבנן¹⁸, ולכן הוא מתייר גילוי ראש במקרים מסוימים. למעשה, יש לשאול בכל מקרה שאלת חכם (וראה באוצר-הפוסקים אבה"ע ס"י כ"א).

מדוע ערך לכוסות את הראש?

כותבת הגمراה בברכות:

16 מסתבר שאף המגן-אברהם מסכים שאין צורך דזוקא לקלוע את השיער,DOI לאסוף אותו.

17 עיינו בשווי יהוד-דעת ח"ב ס"ב, בבואר-היטיב אבה"ע כ"א, ה; באוצר-הפוסקים אבה"ע כ"א, כ, ובשם המהר"ם בן הביב; בכתב העת אור-ישראל כ"א (תשס"א) עמי ל', ושם גיילין כ"ז (תשס"ב) עמי קוב. גם המקלות בכך, רואו שלא חסרנה את ההיינמה במהלך החתונה, ורצו שתשمرנה את ההיינמה בקדמת ראש, כך שתוכסה את רוב השערת.

18 ניתן לנמק זאת בכך שהפסוק יושרע את ראש האישה, והוא משמש מקור מדאוריתא לחובת כיסוי ראש, נאמר על אישה סוטה, שאינה גירושה או אלמנה.

19 גם הראי'ש השミニט את כל הסוגייה, והרבא"ד הסיק מכך שלדעתו דברים אלו אינם ערווה, חלק עליון.

מקום לאסור לקרות קריית שמע אף נגד פניה, אלא שכגזרת חכמים – בפלס שקלוה ואי-אפשר להכביר על הציבור, ולכך הקילו בפניה ובשידור פנוייה. מכל מקום, בנשואה – שהייתה בכיסוי – לא הקילו. וכן כתוב במשנה-ברורה.

החוון-איש כותב שחוות כיסוי השיער היא אכן מדאוריתית, אך חכמים הם שקבעו ששיעור מגולה הוא ערווה.²⁰ הגדר של דת משה – גדר הדאוריתית – אמן מהיבר כיסוי, אך איינו הופך את השיער לערווה. רק הגדר של דת יהודית – גדר הדרבן – הופך את שיער האישה לערווה.

לאור דבריו, ניתן להגדיר את חובת כיסוי הראש כך: גדר הcisio הוא הבדלה מצד אחד, יש בכיסוי ראש פן של הרהקה ואולי של היכר, אבל ההרחה וההיכר צריכים לעונות על גדרי הצניעות. ונוסיף ביאר: גם אצל הגברים ישנו היכר לאשת איש, בעניינית טבעת²¹. ההלכה איןנה מסתפקת בהיכר כזה, ורוצה לקבוע הבדלה בין אישה נשואה לבין שאר העולם, לצורך נוהג החושף פחות את האישה לאחדרים ומחבר אותה יותר לבعلת. מטרת כיסוי הראש, אם כן, היא כפולה: להוציא חיבור בין האישה לבعلת, ולהוציא הבדלה והבחנה ביןין העולם. העולם הכללי הסובב אותנו ריגל לנגידות ולדיבורים חופשיים בין איש למשתתף כל העולם. לצערנו, מנהגים כאלו מוביילים להתפרקות משפחות, לנישואין בין בעליים לבין מזוכרים שליהם ועוד. הטענה – מההוה היכר לאישה נשואה – אינה מرتעת, ולפעמים אפילו מושכת וגורמת להתפרקות והתא המשפחתי.

לכן קבעה ההלכה שאין די בהיכר. צריכה להיות הבדלה, צריך להיות כיסוי ראש שבדיל בין האישה לבין אנשים אחרים, וכו' בזמנן מחבר יותר בינה ובין בעלת.

²⁰ כגון, לדעתנו, אסור לקרוא קריית שמע גם כנדג שיער של אישה שהוא ריגל לראות בגiley, למורת שאין בו ההוראה, בגין לדעת ערך-השולchan (עליל הע' 14).

²¹ גם נשים יהודיות נשואות עונדות טבעת, אך יסוד המנהג הוא בקנין שבקידושין. אמנם, החינוך כתוב שיש מנגנון נתינת הטבעת גם מוכרת והיכר לנישואיה של האישה.

המסקנה העוללה לבאורה מחלוקת אלו היא שישער הראש אינו ערווה, ואישה חייבת לכוסות את הראש רק מדין "היכר" – כדי שידעו כולם שהוא נשואה. אמנם, קשה להסביר כך, שהרי הגמרה כותבת במפורש ש"שיעור באישה – ערווה", ורש"י ביאר שהשיעור הוא נוי מיוחד, שהאישה צריכה ליחדו לבعلת. ואכן, האחرونנים התייחסו לשיער כל ערווה ממש (שוויה חתם-ספר או"ח סי' ל"ז), וכך כתוב החפץ-חיים:

דע עוד, רמלבד איסור פרוע ראש, יש עוד עניין אחד שמחמות זה עירך להיות שערכה מכוסה אפילו בביתה באישה כיסוי... רחשער הוא בכלל ערווה, כמו שאמרו חז"ל: "שער באשה – ערווה". (גדר-עלום פ"ב)

מדוע, אפוא, אישה פנוייה אינה חייבת לכוסות את הראש? הסבר אפשרי אחד מבוסס על שיטת היב'ח (שהובאה לעיל), לפיו חובת כיסוי הראש חלה על מי שנבעלה (כולל גירושות ואלמננות). לדבריו, החילוק אינו בין פנויות לנשואות, אלא בין בתולות לבועלות. מסתבר, שאישה שנבעלה נכנסה לעולם חדש, לעולם שפgo בו הרבה מתחמיות. היא התנסתה בדברים שתמיד הרגילה להתרחק מהם, ולכנון קזוקה להזוכרות תמידית של יראת שמיים, מעין זו שצרכיהם הגברים עוד לפני נישואיהם.

אמנם, טעם זה – למרות שנראה שיש בו מן האמת – אינו תואם את דברי הראשונים שהתריר לאישה (אפילו נשואה) ללבת בחצרה בלי כיסוי ראש, ואף איינו מסביר את גדר הערווה שבגליו הראש.

נראה לתרץ קושיה זו בדרך אחרת, המיישבת הכל על כנו. וכך כתוב החוון-איש: בשיער דמותר בפנוייה ואסור בנשואה, לבאורה לא היה ראוי לאסור אלא באשה שהוא מכירה ורואה אותה תמיד בשיער מכוסה, וכי מגלה השתא – חשב ערווה. אבל רואה אשה שאינו מכירה ורואה פרוע – לא עדיפה מפנוייה. אבל לא מצאנו כן בפוסקים, אלא הבי קבעו חכמים, דשיעור נשואה – בין דחיבת לכוסות, עשווה כערווה לכל דבר.

ונראה דאפילו פרוצה, שיזעצת תמיד בראש פרוע – אסור, שלא הקילו חכמים בפריצות. והרי גם פניה ויריה יש בהן איסור בהסתכלות, ויש

כמה ערך לכסות?

כפי שראינו לעיל, מדאוריתא די לאישה לכסות את ראהה ב"קלתת", אך מדרבנן יש צורך בכיסוי טוב יותר. הגمراה אינה כותבת כמה צריכה האישה לכסות את ראשה, ואנו ננסה לברר זאת מכמה זוויות.

א. מהי "קלתת"?

אם נצילה לברר מהי "קלתת", נוכל אולי להבין מהו הכספי המלא-יותר הנדרש מדרבנן. מדברי רשי²³ קשה לעמוד על טיבת של ה"קלתת", אולם השיטה-מקובצת מביא את דבריו רשי²⁴ במהדורה ראשונה:

זה לשון רשי²⁵ במהדורא קמא [=במהדורה ראשונה]: "קלתת" – סל שמנחת את פלכה בו, ומונחתו על ראהה כשהיא פרועת ראש. "אפיקו קלתת נמי" – לא משומן צניעות, דאי אפשר שלא יראו שערכותיה בין הנסרים.

כלומר, "קלתת" הוא כיסוי ראש עם נקבים, שאינו מונע להלוטין את ראיית השערות (וכן בשווית תרומות-חדשן סי'). מכאן משמע שמדרבנן צריכה האישה לכסות את ראשה בכיסוי מלא, שא-אפשר לראותו דרך את שערכותיה.

אמנם, ברמבי²⁶ מצאו פירוש אחר:

ואיוו היא דת יהודית? הוא מנוגן הצניעות שנגנו בנות ישראל.... יוצאה לשוק או למבו מפולש וראשה פרוע, ואין עליה רדייד בכל הנשים, אף שעורה מכוסה במטפחת. (הלי אישות כ"ה, יב)

מדברי הרמבי²⁷ עולה שמדאוריתא אסור לאישה ללבת בשיער גלו, ומדרבנן – אין די בכיסוי בלבד, והאישה צריכה לאסוף את שערה ולכסותו ברדייד.²⁸ לדבריו,

²³ כיום, רוב הנשים אינן נהגות לשים רדייד על ראשן. יתכן ששעטן הדבר הוא דברי הרמבי²⁸ בפי' ח'יא: "מקום שדרכו שלא תצא אשה לשוק בCAPE שעל ראהה בלבד עד שהיא עליה רדייד הוחפה את כל גופה כמו טלית...", ומשמע שחייבת תלוי במנוגן המקום.

השיעור אמן אינו ערווה בעצמותו (ראו שווית אגרות-משה ח"ג אבה"ע סי' נ"ח), ולכן פניו יכולה ללבת בלי כיסוי ראש, אך לאחר הנישואין הוא הופך לערווה. לאחר הנישואין, מתווסף חיבור חשוב בין האיש לאשתו – חיבור שבוי-זמנית גם מבדייל אותה מן העולם. בנוסף לעולם הכללי, שבו חלקיים רבים מגופה של האישה נחשפים בפני זרים, הרי שאצלנו – לא רק שאין חשופים את הגוף ואת מקום הערווה, אלא גם יופי אחר – השיער – נשמר לקשור העמוק והמיוחד שבין האישה לבعلה, ואינו חשוב לעולם.

לכן ישנו ראשונים שהקלו בכיסוי הראש במחזר. בתוך החזר ישנה הבדלה ברורה בין האישה לבין העולם. עצם הייתה בחזרה – בבית המשותף לה ולבעל – מהוות הבדלה ממשותית, שאינו נדרש הבדלה נוספת. למעשה יש לנורא, כאמור, דעתה הראשונים האחרים, הסבורים שהאישה צריכה לכסות את ראהה גם בחזר. לשיטתם, יתכן שגם בתוך החזר צריך הבדלה נוספת – הבדלה פיזית בגוף האישה, מעבר להבדלה הסביבתית; אך יתכן גם שכיוון שאנשים רגילים לראות את האישה בכיסוי ראש כאשר היא הולכת בחוץ, הימצאותה בגilio רаш בחזרה מושכת במיעוד. זהה, אפוא, הסיבה לכך שדין הערווה נקבע גם בתוך הבית, בכל מקום שיש בו אנשים זרים.²⁹

טעם זה – יש בו כדי להזק את האישה בהקפודה על כיסוי ראש נאות. חובת כיסוי הראש אינה קלה לאישה. וזהו משמעות הדורשות השקעה הרבה, גם בימים התרמים, בשעות תמוטות ובזמניהם קשים אחרים. אולם, אישה המקפידה על כיסוי ראש כראוי – יצרת בכך נזק נוסף בחיבור המיחוז שבינה לבין בעלה. היא יצרת חיבור נוסף, המקשר בין בעליה ומוסיף לה עצמה ויראת שמיים. אישה השמה נגד עצמה מטריה זו, תצליח לעמוד גם במשמעותה הקשה הגורמת להוסר נוחות, מתוך שמתה ובידייה שבהשעטה היא מוחזקת ומהשלה את מבנה משפחתה.

²² טעם דומה יסביר גם מדוע אלמנה או גורשה, שאנשים התרגלו לראותה בכיסוי ראש, אינה רשות (לעתות חלק מהפוסקים) לגלו את ראשה.

הראב"ז כותב שישנו מקום בשיער שרגילים להוציאו - "ושערת מוחץ לצמתה שאיןו מתכסה". וכך פסק לhalacha הרמ"א:
שער של אשה שדרכה לכוסתו - אסור לクリות כנגדו... אבל בתולות שדרכו לילך פרועות הראש - מותר. הגה: והוא הדין השערות של נשים, שרוגילין לצאת מוחץ לצמתן. (שילוח-ערוך אה"ע, ב)

לכואורה, אי-אפשר להשיק מדברי הראב"ז יותר לגילוי חלק מהשיעור, שכן הוא מביא היתר זה רק בגין האשם, ואסור להסתכל על אישה אחרת אפילו באזבע קטנה. אולם הרמ"א הביא את דברי הראב"ז להלכה בגין כל הנשים, וכפי שנראה, האחרונים - בין המתחרים ובין המקלים - הבינו שזו הייתה כוונת הראב"ז. מסתבר, שלדעתם ניתן למלוד מסגנוו של הראב"ז שיש חלק מהשיעור שאינו מכוסה אפילו בפני גברים אחרים. אמן אסור לגברים אחרים להתבונן אפילו באזבע קטנה של אישה, וודאי שאסור להם להתבונן ולהסתכל בשיער היוצא מכיסוי הראש, אך כבר כתוב הפרי-מגדים שהתבוננות אסורה אף ראייה בעלמא מותרת.

מהו אותו שיער שעליו כתב הראב"ז שהוא רגיל לצאת מוחץ לצמתה? מצאו בכך שלושה פירושים:

1. "אותן מעט שאי-אפשר לצמצם"

החותם-ספר צמצם מאוד את היתרו של הראב"ז:

שמלבד כובע של ראהה, עוד יש לה עצמת בגדי המצמצם השער של איבצעו לחוץ. מכל מקום, אותן מעט שאי-אפשר לצמצם - כתוב רש"א שהויאים מוחצות אינם ערוה... הכלל היוצא, כל שום שער בשום מקום בראש ופדהת בנשואה - אפילו בחדרה ערוה היא.

(שו"ת חותם-ספר או"ח ס"ל י"ז)

לדברי החותם-ספר, האישה חייבת לכוסות את כל שערותיה היטב, והיתרו של הראב"ז אמר רק על אותן שערות שהיא לא הצליחה להסתיר, שמותר לקרווא

"קלטה" הוא כיסוי מלא, אך אין די בו מדרבן. קשה לדלות מהרמב"ם גדרים ברורים באשר לטיב הcisio הנדרש²⁴, אך הב"ח (אברה"ע קט"ז, ד דיה ואיזו היא דת יהודית) ביאר שגם לדעת הרמב"ם "קלטה" היא כיסוי מהורר, שרווחם דרכו חלק מן השערות.²⁵

לסיכום: קשה להביא הוכחות ברורות מדברי הראשונים על רמת הcisio, וניתן לדיקק בראשונים לכואן או לכואן. אמנם, יש ראשונים שפשטו לשונם מורה על כך שמדרירותה די בכיסוי כמעט-מלא, ומדרבן יש צורך לכוסות את השיער באופן מלא.

ב. "שערת מוחץ לצמתה"

דרך נוספת לברר את רמת הcisio הנדרש מבוססת על דברי הראב"ז, המובאים בפירוש הרשב"א על הגמרא:

והא דאמר רב יצחק טפח באשה ערוה, ואוקימנא באשתו ובקריאת שמע, פירש הראב"ז ויל' דאפשר דוקא ממוקם ענווע שבה... אבל פניה, דיה ורגליה וקול דבוקה שאינו זמר ושערת מוחץ לצמתה שאינו מתכסה - אין חוששין להם, מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד. ובאשה אחרת - אסור להסתכל בשום מקום, ואפילו באזבע קטנה ובערחה. (רשב"א, ברכות כד ע"א)

24. יתכן שלדעתו "קלטה" היא כיסוי שאין די בו מדרבן, ורק גם רדי שאותה השיער או אולי גם מוחזה סמל של כבד (או הוכף) לאישה נשואה. יתכן גם שזהו דעת רש"י עצמו, בפירושו על הגמara בתהובות, שהבעיה בסל איננה אטימות הcisio (בzn אם הסל מכסה את השערות למגרה, או שאינו מכסה לפחות בערך, לא מדרירות ולא מדרבן). אלא כיון שגם כל המיצעד לסחיבת דבריהם - לא מוכח ממנו שהאישה נשואה, ואני חירך שהויא כיסוי ראש של נשים נשואות. כלומר, מדרבן יש צורך שnicer בו שהוא כיסוי לאישה נשואה. אמן, לפי פירוש זה ה兜נים והופכים מההסבירנו בטעים הדווין לפיה הסבירנו, מדורייתא דיבחיר או בכבודו, ואילו מדרבן צריך שהכיסוי יהיה גם המכר או בכבוד, ושירה ברשי" וברמ"ם, הרי שמדרירותא צריך כיסוי, ומדרבן צריך שהכיסוי יהיה גם המכר או בכבוד, ושירה ברור שמדובר בכיסוי של אשת איש. ועין עוד מרמב"ם, הל' אישות י"ג, יא: והל' סוטה ג, ה.

25. עין עד בשיטה-מקובצת בשם הריב"ש, ובמאיר ובר' יונתן מלונייל, כתובות עב ע"א.

החותם-סופר, כמובן, דוחה את דברי מהר"ם אל-אשקר, וכן חלקו עליי אחרים נוספים.²⁸ אף המגן-אברהם (ע"ה, ז), שהביא את דברי מהר"ם אל-אשקר, ציטט גם את דברי הוזהר, שהחמיר מאד בכר שלא יראה שום שיעיר מהאישה, וסיים: "יקן ראוי לנתקוג".²⁹

אמנם, יש מקום לפקסק האם מהר"ם אל-אשקר אכן התכוון להיתר שלמדו ממנה, שכן בתוך תשובתו הוא כותב שהוא אינו עוסק כלל באשת-איש, וניתן להסיק ממנו שהוא מתיחס רק לגילוי ראהה של האישה בתוך ביתה. יתרכן, אם כן, שהוא התיר גילוי צמה רק לאישה כלפי בעלה בתוך ביתה, ולא במקומות אחרים או לאנשים זרים.³⁰ מכל מקום, כאמור, האחרנים הבינו את דבריו כהיתר גורף - לכל הנשים וגם מחוץ לביתן.

3. הוצאה טפה מהשיעור

יתacen להציג דרך ביניים, לפיה אף הראב"ד לא התיר להוציא את כל הצמת, אלא רק את חלקה. הרבה משה פינשטיין (שו"ת אגרות-משה אבה"ע ח"ג ס"י נ"ה) מחדש שמצד הדין יש להתיר להוציא עד טפה מהשיעור, וויתכן שגם הייתה גם כוונת מהר"ם אל-אשקר, שהתייחס לדברי האגדה "טפה באישה ערווה".

לדעת האגרות-משה, חובת כיסוי הראש מתחילה לשני דיןים שונים: איסור לנטת בגילוי הראש, והדין של "שיעור באישה - ערווה". ביחס לדין הראשון, היה מקום

בגדר קריית שמע. החותם-סופר מתאר שהנשים היו מכוסות את ראשן בשני כיסויים - בכובע ובכובע המצמצם את השערות, שלא תצאנה החוצה - ואין לחוש למעט השיעיר המבצבע מחוץ לשני הכיסויים.

2. יותר להוציא צמה

דרך קיצונית הפוכה היא דרכו של המהר"ם אל-אשקר²⁶, המתיר להוציא צמה מחוץ לכיסוי הראש:

אם יש לחוש לאלו הנשים שנגנו לגלוות שערן מחוץ לצמתן להtanאות בו, לפי מה שמענו מישורה ואמר כי שקר נחלו אמותינו הנוגנות לגלוותו כי הוא איסור גמור, ובפירוש אמרו ז"ל "שעד באשה ערוה", ולכן ראוי להוציאן ולהזווין שלא לגלוותו.

השובה: איברא (=ברור) אכן בית מיחוש לאוטו שער כלל, כיון שנגנו לגלוותו, ואפילו לקדירת שמע. וההיא ד"שער באשה ערוה" לא מיiri (=לא עוסק) אלא בשער שדרך האשה לכוסותנו... וכותב הרשב"א ז"ל בחודשו בברכות... פירוש הראב"ד ז"ל... "שערה חז' לצמתה שאינו מתכסה - אין חושין להם, מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד"... לדבורי כולם אין בו צד איסור כלל... ובודאי כי כן היא נהוגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד. (שו"ת מהר"ם אל-אשקר ס"י ל"ה)

המר"ם אל-אשקר איננו מפרט בדיקות כמה שיעיר נהגו הנשים להוציא, אך הוא

כותב שכן היה מוציאות את צמותיהם לצורך נוי - "ללהנתנות בו".²⁷

28 בשו"ת צמה-זדק (החדש, אבה"ע ח"א ס"י קל"ט) הביא ראה מדברי רש"י (שבת ס ע"א ד"ה אוגdot), שכותב שהנשים היו מכוסות את כל שיעיר ראשן בעורת מטה, התופסת את השיעיר היוצא מחוץ למטרפה. בהמשך, רש"י שם מבאר שמותר לצאת מחוץ לתהום בשבת במוחט זו, כיון שאין חשש שהאישה תסיד אותה משום צניעות.

29 המהר"ם אל-אשקר עצמו טعن שגם הוזהר אינו סותר את דבריו, כי דבריו אמורים רק על אותו שיעיר שצරיך לכוסתו מחוץ לבית, שיש לכוסתו גם בתוך הבית פנימה.

30 ועיניו בתחומיין י"ג, במאמרו של הרוב הגזין, שהביאן קר את דברי המהר"ם אל-אשקר. אמנם, הבתו קשה מכך שהמהר"ם אינו מזכיר כלל את הסוגייה בכתובות עב ע"א, העוסקת במפורש בכיסוי הראש בחצר.

26 מהר"ם אל-אשקר היה דין בדורו בשנת ה"א רפ"ב (1522 למניגום).

27 המהר"ם אל-אשקר מביא ראה נוספת לדברי מהגמרא בב"ב ס ע"ב, הוכיחת שכאשר האישה שעשה את תכשיטה - היא משירות דבר מושע, "בת צדעה". העורך ביאר שכשהיא קולעת את שיערה - היא משירות מעט שיעיר בן אוניה לפורתה, וטהה את אותו שיעיר בסיד וכור להזרבן. מכאן משמע שישנו שיעיר קליעה (כנראה צמה) היוציא כלפי חוץ, והאישה צובעת תלק ממנה בסיד. אמנם, החותם-סופר (שו"ת ס"י ל"ז) דוחה ראה זו ע"פ הרשב"ם ווש"ז, שביאר אחרת את הגמara שם.

סנטימטרים. כך פסק גם הרב עובדיה יוסף (אוצר דין לאיישה ולבת, עט' שט-שע; שבע-שנתה עט' קעט-קפ).

אמנם, גם הרב פינשטיין סבור של כתיחילה מן הראי לנוהג דעת החותם-ספר, ולכسوת את כל השערות; אלא שמי שנוהגת להקל ומוציאה עד טפה משערותיה - אין להחשיבה לעוברת על דת היהודית, וגם תלמיד חכם יכול לשאת אותה לאיישה אם היא יראת שמים, מודקדת במצוות ובעלת מידות.³²

הרבה אחרונים חלקו על הרב פינשטיין ואסרו להוציא אפילו שערת אחת (ראי אוצר הפסוקים אה"ע כ"א, כד-כו), ביןיהם החותם-ספר (שו"ת או"ח סי' ל"ז), הצמח-צדק (שו"ת החדש אה"ע ח"א סי' קל"ט) ושו"ת תשובה-מאהבה (סי' מ"ה). אף המגן- אברהם (ע"ה, ז) כתב שכן ראוי לנוהג, וכן הביא גם המשנה-ברורה:

רצינו לומר, שמלבד כובע שעיל ראה יש לה עצמת, והוא בגדר הממצמצ
השער שלא יעצו לחוץ, והואתו מעט שאי אפשר לצמצם ויוצא מה עצמת –
על זה מקל הרשב"א... ובזהר פרשת נשא החמיר מאד שלא יתראה
שם שער מאשה, וגרמא מסכנתא לביתה = שגורמת מסכנות לביתה... וכל
שכן אם הולכות בשוקא כך... וככתב המגן- אברהם דראוי לנוהג בהזזה.
(משנה-ברורה ע"ה, יד)

סיכום

רוב האחרונים מחמירים ואוסרים הוצאה שיעור שהוא בכל שיעור שהוא. מי שמוסיאה עד חצי טפה (שיעור ברוחב של ארבעה ס"מ לאורך כל הראש [16 ס"מ]) – יש לה על מי לסתור (רב משה פינשטיין). אמן, יש לזכור שדעתו של הרב פינשטיין היא תריגת, ואף הוא כתב שנכון להחמיר. لكن, גם המקלה כמותו תקפיד שלא יצא משערת יותר מארבעה סנטימטרים.

32 כאמור, אלו הגענו להסביר כך את הרב"ד ואת המהר"ם אל-אשר. האגרות-משה עצמו מציע את פירושו בדברי הרמ"א.

להסתפק בכיסוי של רוב השיעור בלבד, שהרי גם את מצות הפריעת של הסוטה מקיימים בפריעת רוב שערותיה³¹; אולם כיסוי כזה אינו עונה על דרישות הדין השני. ביחס לדין השני, של "טפה באישה - ערוה", נחלקו האחرونים: לדעת הב"ח, מותר לאיש לראות פחתה מוגפה של אישה אחרת, ובלבך שלא יתכוון להתבונן ולהיות מהתבוננותו³². לעומתו, הרמ"א (ע"ה, א) כתוב שאסור להסתכל אפילו בפחות מוגפה של אישה אחרת. לכארה, לדעת הרמ"א יש לאסור גם הוצאה פחתה מטפה שייר, כמו שהוא סבור שאסור לגלוות אפילו פחתה בשער. אולם הרב פינשטיין סבור שיש הבדל בין בשער מגולה לבין שער מגולה: בשער מגולה הוא ערווה בעצמותו, ולכן אסור לגלוותו אפילו פחתה מטפה; אולם השיעור אינו ערווה בעצמותו ויש לכטומו רק לאחר הנישואין. לכן, אין להחשיב את השיעור כערווה ממש, וניתן להתריר הוצאה עד טפה ממנו.

לאור כל זאת, מסכם הרב פינשטייןשמי שמקלה להוציא עד טפה משערותיה – יש לה על מי לסתור:

ולבן לדינה, אף שמן הראי שיחמירו הנשים לכסתה, כדי סבר החותם-ספר, הויל ויצא מפומיה (=מפיו) דגאון גדול כמותו... אבל פשוט שאלן הרשות להקל בשני הדינים – אין להחsbin לעוברות על דת יהודית ח"ז, ואין להמנע אפילו לתלמיד חכם וירא שמיים מלישא אשה זו, אם היא יראת שמים ומודקדת במצוות ובעלת מדות. אבל הוא ורק ערך שתי אצבעות בגובהה, שהפנים הוא ערך אורך שני טפחים ויהיה ביצروف פחתה מטפה וחומר – אסורה.

אם כן, הרב פינשטיין מתייר להוציא טפה מרובע מהשיעור. כיוון שבדרך כלל רוחב הראש הוא כשני טפחים, מותר להוציא שערות באורך של עד חצי טפה – ארבעה

31 זה הסביר, לדעתו, שהגמר השתמש במנוחה "פירע רаш", ולא הזירה גilio שערות לדברי, החוויב אכן הוא על רוב הראש, ולא על השערות המגולות.

32 וכן באליה-רבה (ע"ה), בשולקן-ערוך-הרב (שם) ובערוך-השולון (ע"ה, ג).

יתכן להציג דרך ביניים: מצד אחד - לא להוציא שיער, אך מצד שני - להניח את כיסוי הראש בדיק על סיום השערות, ולא מעבר לו, כך שניתן יהיה להבחן שיש לאישה שערות על ראשה. כך נוהגות נשים רבות בציור שלנו, המקפידות על כיסוי ראש מלא, ויתכן שזוהי כוונתו הפשוטה של הרשב"א - לכוסות את כל השיער, אך רואים את קצוות השערות היוצאות מהמטבחת (ומבහינת החוץ, יש הבדל משמעותי לנשים בין כיסוי זה לבין כיסוי המגיע עד מעבר לשערות).

ישנן נשים המוציאות שערות ביוטר משיעור טפה. כפי שהוא איננו, ראוי שלא לנוהג כך, אך ראוי לשים גם על כיסוי ראש חלקו כזה (ויתכן שגם פשנות דברי מוהר"ם אל-אשקר, ואולי יוצאות לפחות ידי חובת הגדר דאוריתא). צריך להתבונן על 'חזי הכס' המלאה, ולשים על השינוי הגדל שחל בשמירה על כיסוי הראש בציור שלנו. בעוד שאמונות וסכנות לעיתים לא כיסו כלל את ראשן, ב"ה הצערות נוהגות לכוסות את ראשן, מכובן בהשראת האימהות והסכנות עצמן, ומכוון החינוך התורני העמוק שהן העניקו לנו!

לכן, علينا לשים ולהעיר את כל הנשים שמקפידות לכוסות את ראשן, כולל אלו שהכיסוי שלהם איננו מושלם (וזדי שגם הם עשוות מאמצעים גדולים). יש לשאוף שיכנסם שככל עבודת ה' אנו מנסים להשתפר ולהתחזק, וכך גם ביחס לכיסוי הראש. ההקפדה על כיסוי הראש כראוי ועל דיני הצניעות אינה פשוטה ודורשת מאמצים, אך בע"ה תוסף ותבנה עוד נדבר חשוב בחיבור העמוק שבין האיש לאשתו ובשכינה המחברת בינייהם.